

Вячаслаў Мартысюк

Брэст

Дзве вершаваныя сатыры з XVIII стагоддзя¹

Найранейшыя з вядомых сёння ўзораў беларускай палітычнай вершаванай сатыры сягаюць першай паловы XVII стагоддзя. Менавіта да гэтай пары прымеркаваны такія творы, як *Rozmowa iedne[go] Polaka z Moskwą na zamku Moskiewskim a[nn]o 1601*, *Sieńko Nálewáýko Poučzyćie-łowi Sáskiemu Pouczenie o Hreczyśie Pryiatelskoie posyłaet, Piesn k|peniu albo k|spiewaniu*. (Археограф і гісторык Змітра Даўгяла пільнаваўся думкі, дзей пратографы слынных *Прамовы Мялешкі і Ліста да Абуховіча* таксама мелі выгляд вершаў.) У XVIII стагоддзі жанр красуе: рукапісныя зборнікі і кніжныя выданні фіксуюць тэксты часоў Сямігадовае вайны, Барскае канфедэрацыі, паўстання Тадэвуша Касцюшкі. Частку гэтых тэкстаў, – больш або менш спраўна, – у свой час перадрукавалі/надрукавалі ўпершыню польскія, расійскія, украінскія і беларускія даследнікі, частка ўсё яшчэ чакае публікацыі. (На жаль, калі прыраўнаць да чыста польскай даўнейшай сатырычнай паэзіі, падобнага адшукана агулам няшмат, але зважаючы на слабую вывучанасць у нас рукапіснае літаратуры, у будучыні можна спадзявацца новых адкрыццяў.)

Сярод знаёмых айчынныму літаратуразнаўству, але фактычна дагэтуль не ўведзеных у навуковы ўжытак твораў, – дзве сатыры з 60-х гадоў XVIII стагоддзя, знойдзеныя ў пачатку 70-х гадоў стагоддзя XX-га Адамам Мальдзісам у тагачаснай Цэнтральнай бібліятэцы АН Літоўскай ССР. Шаноўны беларусазнаўца не раз пісаў² пра сваю знаходку, цытуючы ўрыўкі з тых сатыраў. Аднак цалком апублікаваць іх за савецкім часам не здолеў. З дзвюх прычынаў. Першая: яны ўтрымаліваюць абсцэнізмы, а другая – маюць яўна антырасійскі характар.

¹ Tekst artykułu jest drukowany w redakcji autorskiej [red.].

² Гл.: А. Мальдзіс, *Сярод віленскіх рукапісаў*, “Літаратура і Мастацтва” 1971, 16 ліп.; Ёнсамы, *Таямніцы старажытных сховішчаў: Да гісторыі беларускай літаратуры XVII–XIX стагоддзяў*, Мінск 1974, с. 159; Ёнсамы, *На скрыжаванні славянскіх традыцый: Літаратура Беларусі пераходнага перыяду (другая палавіна XVII–XVIII ст.)*, Мінск 1980, с. 284–286; Ёнсамы, *З літаратуразнаўчых вандраванняў: Нарысы, эсэ, дзённікі*, Мінск 1987, с. 29.

Напісаныя, відаць, заступнікам шляхецкага асяродку¹ (мажліва, недзе на Віцебшчыне, або кімсьці стуль родам²), гэтыя творы-адбіткі падзеяў самага канца вайны 1756–1763 гадоў, нягледзячы на доўгія квяцістыя загаловкі (зусім у барочным духу), становяць з гунту пародыю на маскоўскія ваяцкія песні. Парадыйны элемент праяўляецца ў адумымым стылізаванні вялікарасійскага маўлення, ува ўжыванні абсцэннае лексікі: ананімны аўтар звяртаецца да “Москвы”, перафразавайшы класіка, “Москве панятлівай мовай”.

Ніжэй прапанаваныя тэксты мы друкуем з захаваннем усіх арфаграфічных і пунктуацыйных асаблівасцяў паводле рукапіснага арыгіналу: Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, F.18–232, k. 4. (Карыстаючы з нагоды, выказваем падзяку Аляксандру Быстрыку за ласкавае ўзычанне сканаванае копіі архіўнага дакументу.)

***Ukaz Goraczy Połkom Rossyiskim z Prus do Moskwy
woroczajuczmysia czerez Kuryera Wsiey armii objawlaiem***

Stupay armia z Prus u swoju storonu
Znaydzieszli połne w|Moskwie usiakoho humoru,
Tepier warchoł wieliki w|Pieterburgu stał się
Pieter Car Fiedorowicz na tronu usrał się
5 Dumna Boiaryna Skoro to zwiedyla
Wtoczes Chwiedorowicza procz z tronu zbroyla.
Połnosz Sudar gownie bolsze carstwowy
Nie budiesz Ruskoy wiery w|Lutry woroczaty,
Żonu Katrynu na gosudarstwo pryniały
10 Chwiedorowicza u syłku w|Połony posłały,
Zdiorli z Chwiedorowicza Sztofan odnym duchom
Pod czetwiertym uze³ Moskwa zostajet fartuchem

¹ І ў гэтым самым асяродку спісваныя/пашыраныя. Побач з рускімі тэкстамі на чацвёртай старонцы рукапісу ёсць, прыкладам, польская сатыра з 1668 году *Pacierz Polski (Ojcie nasz Królu Polski Janie Kazimierzu...)*, – твор, папулярны сярод шляхты.

² На Віцебшчыну могуць паказваць лексемы *паяць ‘узяць’ (параўн. у тэкстах ураджэнца паўночна-ўсходняга рэгіёну, пісьменніка XIX стагоддзя Войслава Савіча-Заблоцкага: *яць, пераяць, ад’яць, прыяць*), *блех’ роўная мясціна’ (гл.: М. К а с ь п я р о в і ч, *Віцебскі краёвы слоўнік: Матэрыялы*, Віцебск 1927, с. 39); зрэшты, гэта адно толькі дапушчэнне, бо “русчызна” ў творах, пра якія ідзеца, змешаная з “маскоўскай гутаркай”, мае ў прынцыпе наддыялектны характар. Зацемім: у нечым падобнаю мовай (з дамешкам запсаванае лаціны) напісана пражайтнае *Kazanie Ruskie Syzmatyckie* (LMAVB, F. 9–1865, k. 1–2) з сярэдзіны XVIII стагоддзя, якое пэўна што было ўкладзена ў Віцебску (успамінаецца Маркаўскі манастыр). На гэта ў свой час звярнуў увагу Адам Мальдзіс (гл.: А. М а л ь д з і с, *На скрыжаванні славянскіх традыцый...*, с. 297–298). Пры нагодзе мы вернемся да *Kazania...*

³ Чытай: *uže.

**Projekt Wieliko sztasznomu¹ woysku Rossyiskomu naprotiw
niezdoynomu Korolu Pruskomu prez siem let na wojnie
buduszcemu pramo chesno napisano**

Lista

Durnaja Moskwa naprymier kak sraka
Niezwojowala prez siem lat Prusaka.
Sowsiem pohybly sołdaty, kozaki
Gusary kałmyki pramo kak sobaki
5 Wsie pohinuły kto kohda posłysz
Rozohnał Prusak kak rudyie myszy
Z Huśmy wam|wojowaty nietli z|sobakami
Nie|s chorošymy ludmi Prusakami
Tiepier wsie narody wam narahajut,
10 Cełuju Moskwu za durnuju majut,
Mać by waszu wjob kak wy wojowaly
Diengi pojeły² Ludiey poterały
Sohnały³ sem lit kak gowna na blechu
Z waszey woyny połny karman smiechu
15 Wiecznaja sława korolu Pruskomu
Lichu pohibel miru Rossyiskomu
Zjawiłyb Hospody kolib Pruska Stada
Durnuju Moskwu czort zahnał de Hada
Zniszczyły miasta, Imbary, komory
20 Bładczyie Syny wsie Roskoły, Wory
No kawalery, Połkou Hienierały
Niezbiszy Prusa procz poutekały
Stupay jebiona mać do swojeyże chaty
Połnosta z Prusom bolsze wojowaty.

¹ Так у рукапісе. Мажлівая рэканструкцыя: *Wieliko *sztrasznomu* → *Wieliko *strasznomy* 'вялікаму (велічнаму) і страшнаму'.

² Мажлівае прачытанне: **pojały*.

³ Так у рукапісе. Мажлівая рэканструкцыя: **Souhały*.